

Fra Åbenrå byråd 1853.

Åbenrå — Apenrade.

Af Niels Black Hansen.

Det var *P. G. Thorsen*, der i 1855 (De med Jydske Lov beslægtede Stadsretter) placerede navneformen Åbenrå etymologisk der, hvor den står endnu. Afledningen af *Opnør-å* er gentaget så tidt og efterhånden så velkendt, at den ikke behøver at opfriskes her. Derimod kan det have sin interesse at se, hvorledes man på stedet tog på sagen, da spørgsmålet om byens oprindelige navn efter treårskrigen igen var blevet aktuelt.

Det vil i det følgende blive nævnt, at der i 1840 havde udviklet sig en pennefejde om spørgsmålet Åbenrå-Apenrade mellem *Fr. Fischer* og Åbenrå lægen *A. W. Neuber*. Fischer skrev i sit blad *Apenrader Wochenblatt*, der fra 1. april 1840 omdøbtes til *Ugeblad for Aabenraa* og fra da af udkom på dansk. Dr. Neubers indlæg fremkom først i Haderslev bladet *Lyna*, og han sammenfattede i 1840 sine modgrunde i en lille pjece „*Der Name Apenrade*“. Det er både morsomt og lærerigt nu 100 år efter at se, såvel hvorledes en mand som *Fr. Fischer* gik i gang med undersøgelsen, og hvor stærk modstanden mod det „nye“ var også udenfor dr. Neubers kreds. Fischer blev skældt ud for landsforræder alene for navnets skyld (Fischer til Flor 14. 6. 1840), og der sattes en adresse igang, som opfordrede magistraten til at forbyde ham brugen af dette forargelige ord (Fischer til Flor 24. 9. 1840).¹⁾

Som videnskabelig disciplin var stednavneforskningen først i sin vorden. Men den vågnende erkendelse af målets centrale betydning for nationalitetsbevidstheden kunde ikke undgå omsider at lade det gå op for læg som for lærd, at stednavnene ikke er vilkårlige, utopiske eller heterotopiske dannelser (som personnavnene kan blive det i en rodløs tid), men at netop de

¹⁾ P. Lauridsen, Da Sønderj. vaagnede II, s. 24.

er sprogets enere, der plejer at være mere modstandsdygtige end den sproglige masse.

Politiske skel er stednavnene uvedkommende, og fortidsgranskning efter uvedkommende ledetanker er en farlig ting. Sporene har skræmt og skræmmer. Det er synligt for alle, som kan og vil se, i hvis øje bjælken og i hvis skæven sidder. Men også skæven var der og er der vel endnu hist og her. Åbenrå — Apenrade er dog forlængst hørt op med at være noget andet end et politisk anliggende. Byens navn er uomtvisteligt.

Af det kildemateriale, som nu foreligger samlet i „Sønderjyske Stednavne“, kunde man få det indtryk, at *skrivemåden* Åbenrå (Aabenraae) for første gang optræder på *Videnskabernes Selskabs Kort*. Selskabet påbegyndte sine opmålings- og kortlægningsarbejder i 1760 og afsluttede dem i 1841. Det bør dog erindres, at Sønderj. Stedn. ikke er og ikke vil være en kildesamling i den forstand, at man ved hjælp af den alene kan fastslå alderen af en skrivemåde, i hvert fald ikke i tiden efter reformationen.²⁾ Det vil også af det følgende fremgå, at Videnskabernes Selskabs Kort ikke er ophav til skriftformen Aabenraa, omend det må antages, at fastlæggelsen der og senere på det *danske generalstabskort* har bidraget væsentlig til, at Aabenraa tilsidst gik af med sejren også i officielt brug. Selve *navneformen* — Obenroe eller Oppenra eller også Øpneræ, Øpenra³⁾ er Åbenrå — kan forfølges tilbage til det 13. århundrede.

På åstedet kom spørgsmålet Åbenrå-Apenrade igen på dagsordenen i 1853, ved at skibsejer og borger *Johan Nielsen* rettede en forespørgsel til centraladministrationen i København vedrørende byens officielle navn. Ministeriet afæskede amtmanden, kammerherre *Heltzen*, en udtalelse, som lod opfordringen gå videre til byens magistrat.

²⁾ Se Gunnar Knudsen i Sj. Aarb. 1940, s. 36.

³⁾ Diplom. Dan. 2r1, nr. 274 (anno 1259).

Borgmester *P. J. J. Lunn* gav et svar, som viser, at borgmesteren til fulde vidste, hvorfor han i byens officielle danske skrivelser havde indført navneformen *Aabenraa*. Udkastet til Lunns svar er bevaret i byarkivet,⁴⁾ og det skal gengives her i

Borgmester P. J. J. Lunn.

sin helhed. Det er senere af en tysk embedsmand, der et sted kalder sig *K.*, blevet forsynet med blyantsbemærkninger i randen, som på sin vis også er interessante nok til at blive bevaret. De er skrevet dels på tysk og dels på dansk, og der er foretaget kraftige understregninger i Lunns tekst. Disse bemærkninger vil i det følgende blive gengivet i parentes.

⁴⁾ Åbenrå byarkiv XXI, nr. 267.

Dokumentet har følgende ordlyd:

Til

Det kongelige Amthuus

Hersteds.

Ifølge det Kongl. Amthus's behagelige Skrivelse af 29. f. M. paaligger det Magistraten at afgive Erklæring over et Andragende fra Træhandler Johan Nielsen heraf Byen, hvori han anholder om det kongelige Ministerii Resolution for, hvilket Navn enten „Apenrade“ eller „Aabenraa“ Byen skal tillægges i officielle Documenter.

Andragendet er efter sammes Indhold fremkaldt ved at Byen i de efter høiere Befaling for samtlige Borgere udfærdigede Borgerbreve er kaldet Aabenraa, i hvilken Anledning den Beskyldning er fremsat imod Undertegnede, at jeg har forandret Byens Navn og Segl.

Da Andragendet saaledes er rettet mod mig personlig, og jeg derhos, som den, der besørger de skriftlige Udfærdigelser fra Magistraten, staar i et noget forskjelligt Forhold til Sagen fra mine Herrer Colleger, har jeg troet det passende særligt at udtale mig desangaaende, overladende til mine Herrer Colleger at tilføie, hvad de maatte ansee tjenligt til yderligere Belysning af Sagen.

Ihvorvel den Paastand, at Byen siden Aaret 1284 har ført Navnet „Apenrade“, og at det er mig, der har forandret dette til „Aabenraa“, røber et saadant Ukjendskab til Forholdene, at en Gjendrivelse kunde synes overflødig, og ihvorvel jeg erkjender, at en officiel Erklæring og Skrivelse ikke er Stedet til at fordybe sig i historiske eller sproglige Undersøgelser, er det mig dog altfor magtpaaliggende at fjerne ethvert Skin af at have handlet uden tilbørligt Overlæg, til at jeg ikke skulde udbede mig Tilladelse til noget udførligere at omtale de Grunde, der har bestemt mig, naar jeg lige siden min Embedstiltrædelse bestandig har kaldt den By, hvori jeg er ansat som

Borgermester, „Aabenraa“, naar Udfærdigelsen skete paa Dansk, og „Apenrade“, naar den skete paa Tydsk. —

Mine tidligere Eierforhold havde ført det med sig, at jeg alt forinden jeg blev ansat her i Byen var temlig nøie kjendt med de slesvigske Sprogforhold og vidste jeg saaledes ogsaa, at Byen i Menigmands Mund altid hedder „Affenraa“ (med et tykt udtalt A, som nærmer sig Lyden Aaffenraa,⁵⁾ saaledes som Navnet „Aabenraa“ maatte lyde i den her sædvanlige Dialect, der udtaler det bløde b som ff,⁶⁾ t. Ex. Safel for Sabel, Biffel for Bibel, ligesom at ogsaa Befolkningen her var dansktalende, og kun Embedsstanden og nogle Kjøbmandsfamilier, der vilde gjælde for finere end deres Medborgere, tysktalende. Den Slutning laae da nær [famosse Logik!], at Aabenraa var det oprindelige og danske Navn, og Apenrade det senere indførte tyske, og, saasomt jeg havde tiltraadt mit Embede, gjorde jeg mig deels ved Efterforskninger i Archivet, deels ved at indhente Oplysninger fra de Mænd saavel i Byen som andensteds, der maatte ansees for bedst underrettede, Umage for at komme til Vished om, hvorvidt denne Formodning var rigtig eller ikke. — Archivet indeholder imidlertid ikke meget herom. — Sandsynlig som Følge af de hyppige Byen overgaaede Ildebrande findes deri næsten ingen Documenter ældre end fra de sidste 2 Aarhundreder, da alt er skrevet paa Høitydsk [!], og hvori Byens tyske Navn derfor bestandig bruges. — Det eneste Document, der giver nogen Oplysning fra en tidligere Periode, er Byens Privilegier, den saakaldte Skraa, der er udstedt af Hertug Valdemar Aar 1335, men egentlig er Confirmation paa de alt af Kong Valdemar II givne Privilegier. Dette Document,

⁵⁾ Fejlhøring af Lunn. Forlyden delabialiseret ved svækkelse som følge af akcentforskydning. Angående denne sidste se J. Byskov, »Modersmaalet«, s. 216—219). Vedr. klusilsvækkelse jfr. V. Benneke & Mar. Kristensen, Kort over de danske folkemål § 102.

⁶⁾ Skulde være f. Fordoblingen (længden) er en sag for sig.

der er affattet paa Latin med en stor Mængde danske Ord indflettede, begynder saaledes:

„Jn Nomine Patris et filii & spiritus sancti. Amen. Nos consules et cives in Openraa⁷⁾ statuta nostræ civitatis, quæ Skraa dicuntur, prout erant temporibus Woldemari Regis ordinavimus et scribificimus in hunc modum.

Hvilken Skrivemaade „Openraa“ [Openraa N B!] findes saavel i den originale paa Pergament skrevne Text, som i den Afskrift, der er optaget i Kong Christian den 1tes Confirmation af Privilegierne, hvortil alle senere Confirmationer slutte sig, og som altsaa maa betragtes som den nu gjældende Text. [Plattddeutsch kennt der Herr Berichterstatter natürlich nicht, weiß auch nicht, daß die dänische Sprache überhaupt germanischen Ursprungs ist].

Af de tidligere Confirmationer er den ældste Kong Christian d. 1stes,⁸⁾ der ligesom Kong Hans's har Apenraa, hvilken Skrivemaade ogsaa findes i et andet af Kong Christian d. 1. udstedt Document, der bekræfter Byens Ret til de udenfor samme liggende Jorder, Apenraa Wücbild, og hermed kan sammenlignes det sammesteds forekommende Udtryk „betugen apenbar“ — Af Kong Christian den 2den findes ingen Confirmation, men Kong Frederik den 1ste har endnu „Apenraa“, hvorimod man i den Confirmation, som Kong Christian den

⁷⁾ Der står i skråen opnaa med et tegn for »er« mellem n og aa = opneraa. Navnet forekommer 3 gange (linje 1, 18, 41). Pergamentet (nr. 1 LA) er nu så medtaget, at navnet er forsvundet de to første steder. P. G. Thorsen har dog endnu læst dem alle tre (a. st. facsimile, tab. 5).

⁸⁾ Den ældste nedertyske oversættelse af skråen, der formentlig stammer fra 1. halvdel af 15. århundrede (perg. nr. 2, LA), har Oppenra, Oppenraa. Denne oversættelse antages at have ligget til grund for stadfæstelserne fra 1473 til 1740. Chr. I. har konfirmeret privilegierne to gange i 1473, med kun godt en uges mellemrum, nemlig 21. 12. i almindelighed (perg. nr. 3) og 30. 12. med skråens fulde nedertyske tekst (perg. nr. 4). Denne sidste har Thorsen formentlig med urette dateret til 1474 (die jovis in natlibus anno etc. LXXIII = torsdag i julen 1473, se Urkundens. d. Ges. f. schl.-holst.-lauemb. Gesch. IV, s. 90). I den første står Apenraa, i den sidste Apenra i den lat. indledning og Apenraa i den nedertyske tekst.

3die, om hvem der fortælles, at han ikke kjendte det Folks Sprog, han beherskede, og som sønderlemmede Riget ved at skille Hertugdømmerne fra Kongeriget, i Aaret 1533 har udstedt, for første Gang støder paa Navnet „Apenrade“. — [es wird trotz des deutschen Textes hieraus gefolgert, daß Apenraa dänische Schreibweise ist, u. später, daß es überhaupt dänisch sei]. Efter den Tid var Confirmationerne ikke længer udstedt af danske Konger men af tyske Hertuger. De ere nu ei heller længere udfærdigede paa plattysk, men paa høitydsk, og det er derfor intet Under nu overalt at træffe Navnet Apenrade, indtil Privilegierne efter Slesvigs Incorporation [! ?] i Aaret 1723 atter indsendtes til Confirmation af den danske Konge, hvilken Confirmation dog ikke paafulgte i Kong Frederik d. 3's⁹⁾ Regjeringstid, men først meddeltes den 5. Decbr. 1740 af Kong Christian d. 6te, og er, som alt bemærket, denne Confirmation affattet saaledes, at Privilegierne ere indrykkede in extenso med Bibeholdelse af Originaltextens Skrivemaade „Openraa“.¹⁰⁾

Jeg beder undskylde, om jeg i Foranstaaende har været noget vidtløftig; men det forekommer mig heraf at fremgaa, at Indførelsen af Navnet Apenradé falder sammen med Begyndelsen af hele det øvrige Fortyskningsværk her i Hertugdømmet [!?!?], og denne Omstændighed syntes mig for mærkelig til ikke at udhæve den noget stærkere. —

Naar Hr. Nielsen nu i sit Andragende anfører: „Byen har, saaledes som Stadsarkivet udviser, siden Aaret 1284 ført Navnet Apenrade“, da er denne Paastand aabenbart laant af et lidet Skrift, som Dr. Neuber i Aaret 1840 udgav under Titel „Der Name Apenrade“, men Hr. Nielsen har formodentlig ikke vidst, og kunde ret ikke vide, at saa godt som alt, hvad der i dette Skrift er citeret af Documenter fra Byens Archiv, er aldeles for-

⁹⁾ Skal være: Frederik d. 4.

¹⁰⁾ I den lat. tekst. I den nedert. og i konfirm.: Apenraa. (Åb. byark. III, nr. 6, LA).

vandsket. [Das weiss nur der weise Bürgermeister Lunn aus Dänemark!!] Sit Hovedbevis henter Dr. Neuber fra „Apenrader Stadtrecht von 1284“, hvori Byen skal hedde Apenrade; men en saadan Byret findes aldeles ikke i Archivet eller kan ses nogensinde at have været der, og det er mere end tvivlsomt, om den overhovedet eksisterer i Original, saavel som mig ubekjendt, i hvad Sprog den oprindeligt har været affattet¹¹⁾, i hvilken Henseende det fortjener at bemærkes, at afdøde Etatsraad Falck i Kiel var af den Formening, at Skraaen var den egentlige Byret og den saakaldte Byret kun et senere reciperet Exemplar af Flensborg Byret. Derimod haves i Archivet 2de aldeles private Notitsebøger, hvoraf den ældste er begyndt 1607¹²⁾, og hvor iblandt mange andre Ting, t. Ex. historiske Oplysninger, en Forklaring over latinske Ord, som forekommer i Retssproget osv., ogsaa findes Afskrifter af denne saakaldte Byret, dog ikke af den originale, men af en af Kong Christian d. 2den derpaa meddelt Confirmation, som aabenbart er den af Dr. Neuber citerede. [Det er imidlertid ingen Skraatobak, Herr Lunn!]

Men hvor unøiagtige disse private Afskrifter ere, navnlig hvad Navne og Bogstavering angaar, sees let ved at sammenholde dem med hinanden |: Saaledes har den ene „Herzogk Woldemar von Judtlandt“, den anden: „Hertoch Woldemar van Jüttlandt“ :| og især deraf, at den ene tillige har en Afskrift af Skraaen, hvori Byen kaldes Apenrade, uagtet Originaltexten, som oven viist, har Openraa. — Det er da klart, at disse Afskrifter intet kunne bevise i denne Sag, og at dømme efter de Oplysninger Archivet giver, har Byen altsaa [Na! Na! Na!] oprindeligt heddet Aabenraa, og først paa Christian d. 3's Tid i tyske Documenter faaet Navnet Apenrade [altsaa de ældre vare danske?! jeg mente de vare latinske og plattyske! K.]

Danske Documenter fra de senere Aarhundreder ere høist sjældne her, da Modersmaalet indtil de sidste Decennier be-

¹¹⁾ Se. P. G. Thorsen, a. st. s. 57—63.

¹²⁾ Åbenrå Byarkiv I. 1. a (LA).

tragtedes som et Pøbelsprog, der brugtes i daglig Tale, fordi det faldt naturligt, men ikke var værdigt til at benyttes ved høitidelige Leiligheder eller ved Affattelsen af Documenter. Jeg har kun truffet paa eet saadant, nemlig et Skjøde paa en Lykke ved Stollig-bæk, hvilket begynder saaledes: „Jeg Johann Høyer, Borger og Indwaner udi Abenraa“ og er undertegnet: „Actum Abenraa dend 28. Februarij Ao 1616“; men dette Document, hvori Landsbyen Kolstrups Navn ogsaa forekommer bogstaveret „Kaalstrup“, bliver ret mærkeligt, naar det sammenlignes med det næste Skjøde paa samme Eiendom, der er affattet paa Tydsk i 1649. [ah!] fordi Navnene her lyder Apenrade og Kolstorf, da det heraf sees, at man ogsaa har villet fortydske denne Landsbys Navn, hvilket dog ikke er lykkedes, saaledes som med Byen Åabenraa. [Kolstorp¹³⁾] i det ældste Dokument. At „rup“ ikke er andet end det af Danske forvanskede Torp (Dorf), derom veed Hr. Lunn naturlig Intet.].

I Claus Møllers Beskrivelse over Byen siges, at denne oprindelig ikke har heddet Apenrade, men Abenrøy,¹⁴⁾ saaledes som den kaldes af de danske, medens den af de Tydske kaldes Apenrade. Pontoppidan,¹⁵⁾ som jeg dog ikke har ved Haanden,

¹³⁾ Angående -thorp > -torp > -trop, senere skrevet -trup efter forled på s se Sønnerj. Stedn. I. Indl. LXI, hvor der er henvist til Brøndum-Nielsen, Gammeldansk Grammatik II, s. 258 ff. (metatase) Kolstrup forekommer allerede 1377 (Dipl. Flensb. I, 88). Se Sj. Stedn. IV, 4.

¹⁴⁾ Denne tilføjelse til Cl. Møllers kronike findes foruden i de af V. Marstrand, Åbenrå s. 98 og 109 opgivne kilder i Åbenrå Byarkiv III nr. 9a (jfr. J. Hvidtfeldt Sj. Aarb. 1943, 244). Tilføjelsen skyldes kartografen Johs. Mejer, hvis gengivelse af danske navne som bekendt ikke kan tages som umiddelbar sprogkilde. Men Mejers vilje har været god nok, og borgmester Lunn anfører ham med rette som vidne.

¹⁵⁾ Erik Pontoppidan, Theatrum Daniae (1730 »Apenrade an einem breiten und offenen Meer-Busen der Ost-See gelegen, daher, nach einiger Meynung, der Nahme Apenrade quasi offene Rehde heisset. Da aber Apenrade *nur eine Verdrehung nach der Teutschen Mundarth ist, und der alte, eigentliche und rechte Nahme auf Dänisch Aabenraae heist, Raae oder Wraae aber in der Landessprache*

skjelner, saavidt erindres, ogsaa imellem det danske og tyske Navn Aabenraa og Apenrade. Arild Hvitfeldt¹⁶⁾ beretter, at „Obenraa“ Slot og By blev pantsat til Dronning Margrethe. Paa Videnskabernes Selskabs Kort [scilicet: *danske*] kaldes Byen Aabenraa, ligesom paa den afdøde i sin Tid her bo-satte Oberst Gløersens Kort, og i Danske Magazin omtales et Vers angaaende et Capell, der indtil Aaret 1530 stod sønden for Byen, hvori det iblandt Andet hedder:

Et naadefuldt Billede monne der staae,
som er Sancta Anna udi Obenraa.¹⁷⁾

Efter at have erhvervet disse Oplysninger, forekom det mig ikke længer tvivlsomt, at Byens danske[!] Navn er Aabenraa, som den af Menigmand kaldes [jeg troede Affenraa!?!], og denne min Anskuelse har jeg hørt bekræftet af Mange, der har bedre Indsigt i saa Henseende end jeg, ligesom det er mig bekjendt, at Etatsraad Falck i Kiel antog det Samme, derimod veed jeg ikke, at denne Paastand er bleven modsagt af Nogen, der har haft Leilighed til at gjøre sig nærmere bekjendt med Sagen, undtagen af Dr. Neuber, der beviisligen[?] skrev ikke for at faae Sandheden frem, men for at skade det af Redacteur

nicht Rehde, sondern einen Winkel oder engen Orth bedeutet, so fällt die erste Derivation von selbstem weg — — —

Den danske Atlas (1781) — »Sit Navn mener Byen at have af en aaben Rhede, hvilket synes rimeligt af dets gamle Skrivemaader Oppenrade og Oppenraae. Paa Dansk kaldes den nu i Almindelighed Aabenraae, som vel kunde betyde en »aaben Vraae«. På kortbilagene står »Apenrade optaget af H. Michelsen 1769« og »Aabenraae 1768«.

Erik Pontoppidan har, som det ses, i 1730 forkastet Apenrade, medens han 50 år senere nærmest sideordnér formerne.

¹⁶⁾Danmarckis Rigis Krønike I, 635. Arild Hvidtfeldt levede 1546—1609.

¹⁷⁾ Stammer fra »Dialogus. En greselig ond tiende som Pauen fick til Rom om den Papistiske Messe osv.« trykt 1533 i Malmø (Dansk Bibliografi I, nr. 166), en dansk versificeret og lokaliseret bearbejdelse af en svejtsisk prosasatire fra reformationstiden. Optrykt i Danske Magazin II (1746), som Lunn har benyttet. »Obenraa« forekommer tre gange, to gange rimende på »staa« og en gang på »faa« (Danske Mag. II, s. 90—91). Om kapellet se Claus Møllers krønike (V. Marstrand, Aabenraa, s. 101).

Fischer udgivne danske Ugeblad, der kaldte sig Ugeblad for Aabenraa, og saaledes bane Vei for et tysk Ugeblad.

Men forholder dette sig saaledes, da gaaer Træhandler Nielsens Andragende jo ud paa, at det skal forbydes den danske Øvrighed i en dansk By at benævne denne med dens danske Navn og paalægges samme for Fremtiden alene at bruge det tyske Navn. — Det er unægtelig et stærkt Forlangende, og jeg er temlig overbeviist om, at det ikke engang har været Hr. Nielsen selv ganske klart[!], at det er det, han har ansøgt det høie Ministerium om; thi han vilde da upaatvivlelig have faaet en Ahnelse om, at han er bleven ført paa Glatiis[!] af dem, der ere kløgtigere end han, men ikke ønske at træde frem, og indseet, at det var med god Grund, at Medlemmerne af en agtet Klub her i Byen, hvem han søgte at overtale til Medundertegning af Andragendet, erklærede ikke at ville tage Deel i et saadant Foretagende. For mig i det Mindste er det aldeles klart, at den hele Agitation om Byens Navn har været myntet paa at udsaae Uenighed, hvor de Ildesindede kun ugjerne saa fuldkommen Enighed; men jeg vil forøvrigt gjerne troe, at Nielsen, der er en velsindet[!], men ikke just skarpsindig Mand, heller ikke herom har havt nogen Forestilling.

I Hr. Nielsens Andragende hedder det videre, at det har fremkaldt Vanskeligheder i Udlandet, at Navnet „Aabenraa“ er blevet brugt i vedkommende Skibsdokumenter, medens Skipper-Certificatet lyder paa „Apenrade“. — Jeg har nok hørt denne Paastand før, men troer, oprigtig talt, ikke, at det er andet end et af de Paaskuud, vore Hjemmetyskere sædvanligen bruge, naar de ville have en Sag frem[!], i det Mindste har jeg trods al Efterspørgsel aldrig kunnet faae nogen Oplysning om, naar, hvor eller hvem dette skulde være hændet. — Biilbreve¹⁸⁾, Rhederbreve og Borgerbrève ere efter den

¹⁸⁾ Hvis nogen forskyder Penge til et nyt Skib at bygge eller til Folkens Underholdning imidlertid, hand skal derom oprette skriftlig Contract . . . hvilken Contract kaldis Biilbrev D 4—5—9 (Ordbog

gamle Formular overskrevne saaledes: „Borgmester og Raad i den Kongelige danske Sø- og Handelsstad Aabenraa i Hertugdømmet Slesvig osv.“ Selv den for vore Forhold meest fremmede maa det heraf være indlysende, at vedkommende Skib er hjemmehørende i en dansk Havn, og derpaa er det, at det kommer an i fremmed Land, og ikke om Havnen kaldes saa eller saa. Overhovedet kan der vel ikke afstedkommes mere Ulykke af, at vor By har et danskt og et tydskt Navn end deraf at Hovedstaden paa Dansk hedder Kjøbenhavn, paa tysk Copenhagen, hvoraf følger, at t. Ex. en Vexel trukket i Hamborg, men accepteret i Kjøbenhavn, har begge Navne, ligesom Ribe og Ripen, Roeskilde og Rotschild, Tronhjem og Drontheim. I alt Fald kunde det med samme Ret paastaaes som med Aabenraa, at Haderslev, Sønderborg og Tønder nødvendig maatte kaldes Hadersleben, Sonderburg og Tondern, fordi disse Navne udelukkende ere brugte i alle tidligere Documenter, og der nok mulig endnu findes dem, som ikke vide bedre Besked, end at de troe, at disse ere de rigtige Navne. [Na! na! na, altsaa desuagtet veed Herr Lunn *bedre* Besked!]

Med Hensyn til, at Hr. Nielsen i sit Andragende søger at give det Udseende af, at Magistraten er den eneste Authoritet, der benævner Byen med Navnet Aabenraa, skal jeg indskrænke mig til at bemærke, at dette ingenlunde er Tilfældet, fordi de færreste Authoriteter have ret havt Tid eller Leilighed til nærmere Undersøgelse af en Sag, der i og for sig ikke har stor Vigtighed, og jeg troer derfor ikke, at det vilde bidrage synderlig til Sagens Opklaring at opregne hvilke Autoriteter der bruge denne eller hiin Skrivemaade, hvorfor jeg ikke skal dvæle derved, kun det kan jeg ikke lade ubemærket, at den Authoritet, som er Magistratens og navnlig Byskriverens nærmeste Foresatte, hvad Protocolføring og Udfærdigelse af

over det danske Sprog), Bil = mellemrum, mellemtid. Den indoeurop. rod skal være den samme som i efterledet af gr. *amphi* og sammenstilles af Falk & Torp (Norw.-dän. etym. Wörterb.) med »bil-*ledex* og »billig«.

offentlige Documenter angaar, er den Kongelige Appellationsret for Hertugdømmet Slesvig [indsat under Ophævelse af den levlig bestaaende *schleswig-holsteinlauenburgsches Oberappellationsgericht* i Henseende til Schleswig, som et af de mange *Daniseringsmetoder* og *Manicura*]¹⁹⁾, som i danske Udfærdigelser aldrig benævner Byen anderledes end med dens danske Navn „Aabenraa“, og at dette i den senere Tid er bleven brugt endog i Udfærdigelser, der ere forsynede med hans Majestæt Kongens egenhændige [tænk bare!] Underskrift, derpaa leverer iblandt Andet den under 2. Juli 1852 for Pastor Leth som dansk Compastor i Aabenraa udfærdigede Bestalling et Exempel.

At det iøvrigt i flere Henseender vilde være ønskeligt, om et og samme Navn brugtes i alle Documenter, som affattes i samme Sprog, derfor er jeg ingenlunde blind; men anseer det derhos for afgjort, at dette Maal ikke bør søges opnaaet ved at monopolisere det tydske Navn paa danske Tunger. — [Altsaa dog! men naturligvis for at monopolisere det saakaldte danske Navn Openraa (forvandsket til Aabenraa) for de smukke danske Tunger!]

Aabenraa, d. 22. Octb. 1853.

*

Som det vil ses, havde borgmester Lunn ikke så helt lidt mere forstand på stednavne og sproglige spørgsmål end hans tyske kommentator. At han var københavner og så at sige medbragte rigsmålsformen for bynavnet fra den siden Holbergs tid over hele landet velkendte gade i København, kan muligvis have forledt ham til at høre en runding i forlyden i den stedlige udtale, som må være forsvundet længe før den for området ejendommelige form for klusilsvækkelse var indtrådt, der måske nærmest har virket i samme retning på forlydens læbeartikulation som trykforskydningen.

¹⁹⁾ Sådan står der tilsyneladende. Udtrykket er vel pleonastisk.

Gadenavnet i København kendes fra begyndelsen af 17. århundrede²⁰⁾ og optræder da i former svarende til bynavnets. Op imod reformationstiden kendes gaden under andre navne („Roszengarden“, „byes strede“, „det stræde, som løber fra Clare“).²¹⁾ Der kan også efter *Stednavneudvalgets* opfattelse²²⁾ næppe være tvivl om, at gaden er opkaldt efter den sønderjydske by. Det samme gælder iøvrigt om en gård i Nørre Nisum sogn (1614 Aabenraae).²³⁾ Et andet eksempel på, at et bynavn direkte er anvendt som gadenavn, er *Kiøbenhavn*, navn på en gyde i *Holbæk*.²⁴⁾ Så sent som i sidste udgave af *Salmonsens Konversationsleksikon* forklarer iøvrigt *Axel Olrik* gadenavnet som „de aabne Vraeer“. Man kan vel sige, at den sønderjydske købstad har givet gaden i *København* sit navn, som denne har bevaret og givet tilbage til byen i rigsmålsform, da tiden var inde. Ved lydret „oversættelse“ på stedet vilde den formentlig være kommet til at hedde *Abenrå*.

*

Betænkningen af 1853 blev afgivet af borgmesteren på magistratens vegne. En af rådmændene, *D. Damm*, indsendte et særvotum, der ligeledes anbefalede en forkastelse af tømmerhandler *Nielsens* andragende. I en følgeskrivelse udtales: „Det er en uomtvistelig Kjendsgerning, at den unaturlige Fortyskning af de danske Stednavne her i Hertugdømmet Slesvig er et af de mange Kunstgreb, der af Herskesyge og Sønderlemmelseslyst i Aarhundreder have været anvendte og stadig forøgedes for derved at give det danske Sønderjylland et tyskt Anstrøg, og i Forening med det tyske Holsteen ved given

²⁰⁾ O. Nielsen, *Kjøbenhavns Diplomatarium*, se reg.

²¹⁾ *Ramsing, Københavns Hist. og Topogr. i Middelalderen III*, s. 103.

²²⁾ På forespørgsel meddelt ved hr. dr. phil. Kr. Hald, som også henviser til *Ramsing*.

²³⁾ *Trap VIII*, s. 76.

²⁴⁾ *Hugo Matthiesen, Gamle Gader*, s. 84. Eksemplet meddelt af *Stednavneudvalget* (dr. Hald).

Leilighed at løsrive det fra Moderlandet, og det er denne Fjendens Sæd, der i vore Dage endelig syntes at være modnet, og nu skulde høstes til Gavn for Vedkommende.

Men Gudske Lov, Fjendens Anslag *strandede paa det danske Folks Troskab* Det er med disse Betragtninger, at den tro danske Slesviger med Glæde hilser enhver Foranstaltning, der føres af Hans Majestæt vor Konges tro Embedsmænd for at udslette Mindet om de Trældoms Dage, da Danskheden var lænkebunden af tysk Overmod i vor Statsdeel, og det var med disse Tanker, at de ærbødigt undertegnede Magistratsmedlemmer med Glæde hilsende den Dag, da Staden Aabenraas ny Borgmester Herr Justitsraad Lunn igjen gav denne sit oprindelige gode danske Navn paa Prent ved Udfærdigelsen af officielle Documenter.“

Amtmand Heltzen betragtede det *alene som sin opgave at undersøge træhandler Nielsens kompetence* til at stille andragende. I udlandet kunde han ikke have ulemper, da han kun var skibsejer i den forstand, at han som så mange andre småborgere ejede nogle hundrede rd. i skibsparter. At skibsredere havde haft vanskeligheder, havde ingen hørt noget om, og konsulaterne havde heller ikke indberettet noget sådant. I indlandet var det kun borgerbrevet, det kunde dreje sig om. At nægte modtagelsen af dette, indtil der forelå ministeriel resolution om øvrighedens beføjelse til at benytte „det af alle Omboende brugte By-Navn“, måtte kaldes ubeføjet.

Angående selve navnet udtalte amtmanden dog følgende:

Da begge Navne findes i de fleste Geographier og Aabenraa benyttes saavel af Hertugdømmets øverste Domstol, som af flere høieste Statsautoriteter, enten udelukkende eller i Flæng med Apenrade, ja, endog forekommer i et Par allerhøist udfærdigede Bestallinger og uden Erindring fra det høie Ministerii Side har været brugt af Magistraten i over 3 Aar, kan der ikke være Tale om nogen af Magistraten vilkaarligen foretaget Navneforandring. Ei heller tør Sagens i og for sig ligegyld-

dige Realitet antages at skulle være Gjenstand for den befalede Indberetning fra Amthuset, der for sit Vedkommende aldrig har betragtet det ene Navn som en Oversættelse af det andet.²⁵⁾

Amtmand Heltzen har ikke ord for at have vist svaghed eller ligegyldighed i spørgsmål af nationalpolitisk betydning. Han beskyldes tværtimod for hårdhed. Således anvendte han pryglestraf over for afsyngelsen af oprørsvisen.²⁶⁾ Men det var trods borgmester Lunns dygtige redegørelse *simpelthen ikke gået op for helstatsmanden*, at tiden var kommen, da også stednavnene krævede klare linjer.

Svaret til magistraten lød:

Kongl. Amthuus
for
Apenrade, Sønderborg og Nordborg
Amter.

Apenrade, d. 19. Novbr. 1853.

Det Kongl. Ministerium for Hertugdømmet Slesvig har under 15de dennes tilskrevet mig saaledes:

„I Overensstemmelse med behagelig Indberetning af 5te d. M. angaaende et Andragende fra Træhandler Johan Nielsen i Apenrade om Ministeriets Resolution for, hvorvidt Navnet „Aabenraa“ skal benyttes i officielle Udfærdigelser, meddeles herved det Kongelige Apenrader Amthuus til Efterretning og videre behagelig Bekjendtgjørelse, at det ommeldte Andragende har maattet ansees for uhjemlet og at Supplikanten derfor ikke vil kunne forvente nogen Resolution derpaa meddelt.

Hvilket herved meldes til behagelig Efterretning i Anledning af Indberetning af 24de f. M.

Paagjældende er meddelt det Fornødne.

I Amtmandens Fraværelse
Worsaae.

Til
Magistraten
i Apenrade.

²⁵⁾ Aabenraa Amt Journalsager 1853 XV nr. 39.

²⁶⁾ Sønderj. Hist. IV, s. 430.

Borgmester Lunn ses en del år senere at have korresponderet med kabinetssekretær *Trap* om spørgsmålet. I et udate-ret udkast — fra omtrent 1860 — skriver han bl. a.:

Fischer beklager ikke at kunne levere riigholdigere Materiale. Han har gennemgaaet Archivet temlig nøiagtigt, og derved fundet Adskilligt, som nok kan have Interesse for os, som boer her, men næppe for Andre.

Til Fischers Bemærkning angaaende Oprindelsen af Byens Navn, maatte det maaske være mig tilladt at føie, at siden der i Aarene 1839—1840 førtes en meget varm Strid imellem Fischer og afdøde Dr. Neuber angaaende Aabenraa og Apenrade, hvilket Neuber efter Danckwerth udledede af Rhed/Red, Reide, Reida, Road, Rade²⁷⁾ er denne Udledningsmaade vist at ansee som fuldkommen forkastet ligesom Red og Road just ikke har meget tilfælles i Udtalen, saaledes forekommer det mig, da Navnet hidrører fra en Tid, paa hvilken Aabenraa kun var en ringe Fiskerplads uden Handel eller Søfart, i det Hele ikke muligt at man har opkaldt denne efter Rheden, et Udtryk, overhovedet ikke forekommer meget i Folkemunde. — Imod hvad Professor Thorsen har anført i Forerindringen til de med Jydske Lov beslægtede Stadsretter Side 50—52, troer jeg ikke nogen Stemme senere har hævet sig, og det antages vist almindeligt, at dermed er al Tvivl hævet.

*

Al tvivl forekommer os også nu hævet, næsten 100 år efter at P. G. Thorsen har forklaret navnets oprindelse og vi genkender det uforvansket i den stedlige udtale. Men det var længe om at sætte sig igennem. Fischers kamp i 1840 er omtalt. I 1844 skrev præsten Erasmus Loutrup om „de nymodens Navneforandringer, aldeles vilkaarligt, som Aabenraa for Apenrade“,²⁸⁾ og træhandler Nielsens andragende vidner om, at der

²⁷⁾ Dr. A. W. Neuber, *Der Name Apenrade*, s. 8.

²⁸⁾ Sj. Aarb. 1892, s. 144 (Jens Jørgensen, Forfatteren, der har skrevet om Haderslev).

endnu efter treårskrigen i selve Åbenrå — dog tilsyneladende ikke indenfor Frederiksklubben — var „velsindede“ mennesker, som ikke gerne så deres bys navn, således som de udtalte det til daglig, på prent i ganske tilsvarende form. Vi bør dog ikke undre os alt for meget. Moderne analogier trænger sig på, også efter at den mundtlige kildes værd er anerkendt, i al fald i princippet. Hverken ministeriet eller amtet fulgte borgmester Lunns eksempel. Ministeriet ses at være gået over til formen Åbenrå først efter 1855 (måske under indflydelse af P. G. Thorsens redegørelse og i forbindelse med generalstabens undersøgelser), og amtet har kapituleret så sent som i juli 1858.²⁹⁾ Men flere *herredsfogeder*, således *Blume* i Ris herred, har ligesom borgmesteren i Åbenrå før dem på egen hånd givet byen dens danske navn tilbage. Borgmesteren kunde dog i 1852 henvise til Appellationsretten i Flensborg. I en materialesamling til Lunns svar, som er vedføjet udkastet til svarskrivelsen, anføres desuden „Allerh. Confirmerede Statuter for en Pensionskasse for Skolelærer Enker i Tønder, Aabenraa og Sønderborg Provstier“ af 1795 med tysk og dansk tekst jævnsides, hvor der i den tyske står Apenrade og i den danske Aabenraae (2 gange) og Abenraae (2 gange). Dette eksempel er dog ikke medtaget i selve skrivelsen.

I de danskskrevne *kirkebøger* fra sognene omkring Åbenrå kan man tidligt finde byens danske navn. *Ris* ældste kirkebog (fra 1748) har således gennemgående Aabenraa. *Felsted* kirkebog har omkring 1700 flere gange Abenraa, et par gange Abenra; betegnende er det, at der jævnsides med Abenra(a) står Apenrade, hvor der henvises til kirkelige handlinger, som er udført i købstaden. Således år 1715

Spons.

Nupt. cel.

Invoc: Johann Timm glaser udi Abenra
Anna Jens Schmid. af Kiding

Apenrade

²⁹⁾ Apenrader Amts Journ. 1858 (L. A.).

Pastor Carl Viborg af Bedsted skriver i en attest på dansk af 10./1. 1715³⁰⁾ Aabenraae med rundet forlyd. Men præsten havde også studeret i København.

Ophold i København er vel også grunden til, at tjenestepige Bodil Jensdatter i et brev dateret Kiøbenhavn, d. 27. Maj 1771, som borgmester Lunn har bilagt sagen tømmerhandler Nielsen, skriver til „Min Broder Søren Sørensen Logerende hos Mæster Jacobsens Enke i Aabenraa“.

Eksempler på tidlig brug af byens ægte navn udenfor forvaltningskredsene finder man hist og her. I en skrivelse af 7./5. 1783 fra Nis Iversen af Lunderup til amtmand v. Schmettau³¹⁾ forekommer to gange formen Abenraa, der, som vi har set, er den lydrette, ikke ensrettede gengivelse i skrift af den stedlige udtale. Skrivelsen er formentlig affattet i Haderslev. Også i Åbenrå byarkiv søger man ikke forgæves efter beviser på menigmands sunde sans i navnespørgsmålet.

*

I ene- og embedsvældens tid var det først og fremmest folket, der værnede hjemstavnsens værdier. I dette som i andre spørgsmål. Forjættelsen: I skal vorde som de fine! var ikke hørt eller stod endnu ikke til troende. Og i folkelighedens tidsalder? Svar svier.

³⁰⁾ Aab. Amt. v. Massows Ark. Civil-Bødereg. 1724—51 (L. A.).

³¹⁾ C. II. 1. 101 (L. A.).